

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ,
член Науково-консультативної ради
при Верховному Суді України,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ДАВНІСТЮ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування

Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності регулюється ч. 5 ст. 74 Кримінального кодексу (КК) України. Воно зумовлюється недоцільністю застосування до винного каральних заходів через значне зменшення суспільної небезпечності злочину у зв'язку зі спливом тривалого строку з моменту його вчинення.

До того ж, чим тісніший у часі зв'язок між вчиненим злочином і покаранням за нього, тим більше шансів на ефективну реалізацію мети покарання. Як вважає О. Дудоров, з точки зору загальної і спеціальної превенції, а також виправлення правопорушника покарання може бути ефективним лише у випадку його застосування недовзі після вчинення злочину. Покарання, призначене після того, як сплинув тривалий строк, є актом, несумісним з принципом гуманізму, набуває ознак необґрунтованої помсти з боку держави¹.

З приводу значення часу щодо караності злочину висловлювався видатний криміналіст М. Таганцев. На його думку, зціляючи рану, нанесену злочинцем суспільству, час робить покарання не тільки не потрібним, а й інколи шкідливим. Покривало забуття, накинута часом на те, що давно відбулося, хоч воно і є кривавою подією, робить притягнення винного до відповідально-

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина: Підручн. / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 796.

сті безцільною помстою, позбавляє його внутрішньої підстави. Громадська совість, схвильована злочином, заспокоїлася, приголомшливе враження злочину, пробуджений ним страх і занепокоєння забулися серед буденних хвилювань життєвої шттовханини; приклад, який могло б дати своєчасне покарання винного, є через 10, 15 років занадто запізним¹.

Не викликає сумніву, що вчинення злочину має обов'язково каратися навіть після спливу певного проміжку часу з моменту його вчинення. Це, однак, не означає, що погроза застосування покарання повинна супроводжувати людину все її життя. Керуючись принципом гуманізму, держава у зв'язку із закінченням установлених строків давності вибачає порушника кримінально-правової заборони, надає йому можливість залишитися повноцінним членом суспільства. У контексті зазначеного доцільно згадати слова ще одного дореволюційного дослідника В. Саблера. Він писав, що інститут давності, визнаний теорією і сприйнятий у більш-менш широких обсягах усіма законодавствами, іноді заперечувався як інститут, який послаблює репресивну силу кримінального закону. Наприкінці XVIII–на початку XIX століття нерідко висловлювалися подібні протести; згодом вони зникли, і незважаючи на розбіжності в думках криміналістів щодо давності, всі вони визнають цей інститут корисним і необхідним при здійсненні кримінального правосуддя².

Однією з підстав існування кримінально-правового інституту давності вважається втрата або істотне зменшення суспільної небезпеки вчиненого злочину. Враховується також презумпція втрати (повністю або значною мірою) суспільної небезпеки особою, яка тривалою законослухняною поведінкою після вчинення злочину демонструє своє виправлення. Суспільна небезпека особи, яка вчинила злочин, не існує безкінечно. Максимальна суспільна небезпека виявляється у момент вчинення злочину, згодом за певних умов вона здатна зменшуватися і врешті-решт втрачатися зовсім. Зрозуміло, що така втрата не може відбутися одразу, це – досить тривалий процес, що залежить від тяжкості злочину³.

З огляду на це не видається дивним існування у вітчизняному кримінальному законодавстві інституту давності вчиненого злочину як підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) та покарання (ч. 5 ст. 74 КК України).

У кримінально-правовому аспекті проблеми давності розглядали Ю. Баулін, А. Бойко, А. Ендольцева, В. Клименко, О. Ковітіді, І. Красницький, В. Мальцев, К. Михайлов, Ю. Пономаренко, В. Скибицький, В. Смольников, Ю. Ткачевський, В. Устименко, М. Хавронюк, Л. Яковлева та інші фахівці-юристи. Проте, незважаючи на сформульовані наукові положення, висновки та пропозиції, спрямовані на вирішення існуючих теоретичних і практичних проблем давності в кримінальному праві, відсутність досконалої правової регламентації залишає відкритими ряд важливих питань, про які йтиметься в цій статті.

¹ Див.: *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право. – Т. 2. – Тула: Автограф, 2001. – С. 473.

² Див.: *Саблер В.К.* О значении давности в уголовном праве. – М.: Типография т-ва. Рис., 1872. – С. 27.

³ Див.: *Энциклопедия уголовного права.* – Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – СПб.: Издание профессора Малинина, 2008. – С. 625.

Представляючи цю публікацію, маю на меті з'ясувати недоліки чинного кримінального законодавства в частині регламентації звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності та сформулювати пропозиції щодо їх усунення, а також проаналізувати практику застосування відповідних законодавчих норм.

Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності відбувається на підставах, передбачених ст. 49 КК України. Оскільки за технікою побудови й способом описання зазначена норма про звільнення від покарання є відсильною, її застосування можливе лише з обов'язковим зверненням до положень кримінального закону в частині регламентації звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

У вітчизняній літературі давність як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності досліджена досить змістовно. З останніх публікацій кримінально-правового характеру найбільшою повнотою вирізняється характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності в працях Ю. Бауліна¹, О. Дудорова², О. Ковітіді³. Узагальнюючи позиції вчених, можна зауважити, що передбачене ст. 49 КК України звільнення від кримінальної відповідальності застосовується за наявності таких умов: 1) закінчення зазначених у законі строків; 2) невчинення протягом цих строків нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину; 3) неухилення особи від слідства або суду.

На жаль, немає підстав говорити, що зазначені в ч. 1 ст. 49 КК України строки давності є оптимальними. Порівняння цих строків із санкціями норм Особливої частини кримінального закону засвідчує, що особи, які вчинили однакові злочини, можуть знаходитись у нерівних умовах. Це має місце в тому випадку, коли передбачений у санкції норми КК України строк покарання більший ніж відповідний строк давності або дорівнює йому⁴. Невипадково необхідність установаження більш тривалих строків давності активно обговорюється в літературі⁵.

На думку багатьох фахівців, звільнення від покарання за ч. 5 ст. 74 КК України можливе у випадку, коли обвинувачений заперечує проти звільнення від відповідальності за строками давності (що є нереабілітуючою підставою) і вимагає закриття кримінального провадження, наприклад, за відсутністю в його

¹ Див.: Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

² Див.: Кримінальне право. Загальна частина: Підручн. / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 795–807; Дудоров О.О., Письменський Є.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 64–78.

³ Див.: Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 43–47.

⁴ Див.: Дудоров О.О., Письменський Є.О. Вказ. праця. – С. 66.

⁵ Див.: Книженко В. Проблема удосконалення законодавства про строки давності притягнення до кримінальної відповідальності // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 1. – С. 107–109.

діянні складу злочину або події злочину¹. За цих обставин суд повинен продовжити провадження по справі у звичайному порядку, засудивши за наявності до того підстав особу за вчинений злочин з винесенням обвинувального вироку.

З огляду на це та враховуючи окремі положення ст. 49 КК України, стверджується, що процес звільнення в такому разі (якщо злочин не є особливо тяжким, за який згідно з законом може бути призначено довічне позбавлення волі) полягає в тому, що суд зобов'язаний: а) після визнання особи винною у вчиненні злочину призначити їй покарання за цей злочин; б) звільнити особу від призначеного покарання, виклавши окреме рішення про таке звільнення в резолютивній частині вироку з обов'язковим посиланням на ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК України. Якщо особа визнається винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, за який може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі і з моменту вчинення якого минули передбачені ст. 49 КК України строки, суд, призначивши за цей злочин покарання, може або застосувати давність і звільнити особу від призначеного покарання, або не визнати за можливе застосувати давність і прийняти рішення про відбування особою призначеного покарання².

У контексті питання, що досліджується, доречно розглянути приклад з практики найвищої судової інстанції України.

Так, Ленінський районний суд м. Луганська вироком від 17 червня 2008 р. засудив П.О. за ч. 1 ст. 286 КК України до одного року обмеження волі без позбавлення права керувати транспортними засобами. Засуджений П.О., посилаючись на односторонність і неповноту досудового та судового слідства, що призвели до прийняття незаконного, на його думку, рішення, просив у клопотанні винесений щодо нього вирок скасувати, а справу направити на нове розслідування. Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в клопотаннях, судді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирішили, що висновки про доведеність винуватості засудженого у вчиненні інкримінованого йому злочину ґрунтуються на зібраних у справі й детально досліджених доказах. Однак відповідно до положень ст. 49 КК України судові рішення щодо П.О. підлягає зміні. За вчинений ним 6 березня 2005 р. злочин, віднесений до категорії невеликої тяжкості, винесено вирок 17 червня 2008 р., тобто більше ніж через 3 роки з дня вчинення злочину. Таким чином, як констатував Верховний Суд України, в розглянутій ним справі допущено неправильне застосування кримінального закону, яке істотно вплинуло на правильність судового рішення. Тому вирок

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С.С. Яценко. – 4-те вид., переробл та доповн. – К.: А.С.К., 2005. – С. 163; Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: Навч. посібн. / Козаченко І.П., Костенко О.М., Матвійчук В.К. та ін. – К.: КНТ, 2006. – С. 141; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 195; Українське кримінальне право. Загальна частина: Підручн. / За ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 621.

² Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відп. ред. С.С. Яценко. – 4-те вид., переробл та доповн. – К.: А.С.К., 2005. – С. 163; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. – 2009. – С. 212.

Ленінського районного суду м. Луганська від 17 червня 2008 р. підлягає зміні, а П.О. – звільненню від покарання на підставі ч. 5 ст. 74, пункту 2 ч. 1 ст. 49 КК України у зв'язку із закінченням строків давності¹.

Пропоноване тлумачення змісту ч. 5 ст. 74 КК України варто визнати досить логічним, а отже, прийнятним через своєрідну додаткову умову звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності², яка була зафіксована в ч. 3 ст. 7-1 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України 1960 р.: направлення кримінальної справи до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності не допускається, якщо обвинувачений, підсудний проти цього заперечує. Як слушно зауважував А. Яценко, ч. 3 ст. 7-1 КПК України істотно гарантує забезпечення прав і законних інтересів особи, яка вважає себе невинуватою, а ч. 5 ст. 74 КК України забезпечує настання сприятливого правового наслідку для особи, яка, навпаки, визнана судом винною у вчиненні злочину³. Слід зауважити, що КПК України 2012 р. в цій частині залишився незмінним, адже згідно з ч. 7 ст. 284 зазначеного Кодексу закриття кримінального провадження або ухвалення вироку у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує.

Утім, треба звернути увагу на таке. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання за ч. 5 ст. 74 КК України є правом, а не обов'язком суду. Тому не зовсім коректною видається думка щодо обов'язковості звільнення від покарання після його призначення (як бачимо, вона знаходить своє відображення і в судовій практиці). Згідно із законодавчим приписом, зафіксованим у ч. 5 ст. 74 КК України, суду надається право не застосовувати таке звільнення, що, однак, є досить дивним з огляду на зумовлюючі чинники інституту давності в кримінальному праві.

Не заперечуючи проти вищенаведеної позиції, Ю. Пономаренко пропонує ще один варіант, за якого суд може прийняти рішення про звільнення від покарання у зв'язку з закінченням строків давності, а не від відповідальності. Так, на думку науковця, таке є можливим, якщо винесення вироку припадає на останні дні строку давності, коли для суду є очевидним, що набуття вироком законної сили відбудеться уже після закінчення строку давності. У такому разі не існує ані матеріально-правових, ані процесуально-правових перешкод для винесення судом обвинувального вироку. Однак з урахуванням того, що на момент набрання вироком законної сили неминуче сплинуть

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 2 лютого 2012 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 4. – С. 27–28.

² Зокрема, так вважає О.О. Дудоров, зауважуючи, що законодавче положення про відсутність відповідного заперечення з боку обвинуваченого (підсудного) – це фактично невідома кримінальному закону додаткова умова звільнення від кримінальної відповідальності. Див.: Кримінальне право. Загальна частина: Підручн. / За ред. А.С. Бєніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 734.

³ Див.: Яценко А.М. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності / Теорія та практика протидії злочинності: Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, 15 квітня 2011 р. – Харків, 2011. – С. 237–238.

строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, суд виносить його зі звільненням особи від призначення покарання¹.

Деякі науковці (зокрема І. Красницький) ставлять питання щодо доцільності існування аналізованої підстави для звільнення особи від покарання. Адже ч. 5 ст. 74 КК України, яка встановлює можливість звільнення від покарання осіб на підставі ст. 49 КК України, суперечить змісту самої ст. 49 КК України. Особа вважається такою, до якої кримінальна відповідальність не може бути застосована, з моменту закінчення зазначених у цій статті строків. Відтак – щодо такої особи не може бути винесений обвинувальний вирок. Суд, розглядаючи справу, лише констатує факт, що такі строки дійсно минули². Отже, навіть у випадку, коли обвинувачений заперечує проти звільнення від відповідальності за строками давності, суд повинен розглянути справу по суті і закрити її, звільнивши особу від кримінальної відповідальності.

Висловлена позиція не бездоганна. Чи має право суд ігнорувати заперечення особи проти звільнення її від відповідальності за строками давності? Напевно, що ні. Сьогодні в суду немає іншого виходу, як винести за таких обставин обвинувальний вирок. Зазначену проблему можна розв'язати, уточнивши редакцію ч. 5 ст. 74 КК України вказівкою на те, що відповідне звільнення від покарання застосовується в разі, коли особа заперечує проти звільнення її від кримінальної відповідальності³. Так само її здатне вирішити виключення з КК України ч. 5 ст. 74 (на чому вже наполягав як І. Красницький, так й інші фахівці⁴) або, що, на мою думку, є більш правильним, виключення такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, як сплив строків давності з залицення її лише як підстави для звільнення від покарання.

Як бачимо, паралельне співіснування звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання видається, щонайменше, суперечливим і здатне лише заплутати правозастосовця. В цій ситуації відмова саме від звільнення від кримінальної відповідальності є більш привабливим шляхом удосконалення законодавства, оскільки закінчення строку давності робить неефективним (зайвим, надмірним) застосування покарання (особа доводить це своєю правомірною поведінкою після вчинення злочину), а не відповідальності в цілому. Перекоаний, що звільнення від кримінальної відповідальності за умови вчинення нетяжкого злочину має залишитись винятково інструментом заохочення позитивної посткримінальної поведінки, беспосе-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. – Т. 1: Загальна частина / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків: Право, 2013. – С. 301.

² Див.: *Красницький І.В.* Про звільнення від покарання за чинним КК України та його відмежування від суміжних кримінально-правових інститутів / Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 квітня 2006 р.: У 2 ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 201 – 202.

³ Див.: *Андрєєв А.В.* Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4. – С. 164.

⁴ Див.: *Осадчий В.І., Подзігун Г.В.* Звільнення від покарання та його відбування: проблемні питання // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 2. – С. 5.

редньо пов'язаної із вчиненим злочином (ст.ст. 45–47 КК України), або бути реакцією на втрату суспільної небезпечності (ст. 48 КК України).

Таким чином, *de lege ferenda* якщо суд визнає особу винною у вчиненні злочину, строк давності за який сплив, він повинен винести обвинувальний вирок, засудивши за це обвинуваченого. При цьому відбувається паралельне звільнення від покарання. Якщо тривалий проміжок часу з моменту вчинення злочину унеможливорює засудження особи внаслідок негативного впливу на докази, суд має прийняти рішення про виправдання обвинуваченого через недоведеність його участі у вчиненні злочину. За таких обставин витримуватиметься баланс між необхідністю реалізації кримінальної відповідальності щодо кожного, хто вчинив злочин, не продемонструвавши позитивної посткримінальної поведінки тощо, і доцільністю уникнення необґрунтованої помсти з боку держави.

ПИСЬМЕНСЬКИЙ Є. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності: проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Досліджується кримінально-правовий аспект звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України), розглядаються деякі проблеми правової регламентації цього виду звільнення, його застосування в судовій практиці. Висловлюються пропозиції щодо можливих шляхів удосконалення чинного КК України.

Ключові слова: звільнення від покарання, притягнення до кримінальної відповідальності, давність.

ПИСЬМЕНСКИЙ Е. Освобождение от наказания в связи с давностью привлечения к уголовной ответственности: проблемы усовершенствования законодательства и практики его применения.

Исследуется уголовно-правовой аспект освобождения от наказания в связи с давностью привлечения к уголовной ответственности (ч. 5 ст. 74 УК Украины), рассматриваются некоторые проблемы правовой регламентации этого вида освобождения, его применения в судебной практике. Высказываются предложения по возможным путям усовершенствования действующего УК Украины.

Ключевые слова: освобождение от наказания, привлечение к уголовной ответственности, давность.

E. PISMENSKY. The discharge from punishment due to limitation period for criminal prosecution: the problems of improvement of legislation and its application.

The criminal law aspect of discharge from punishment due to limitation period for criminal prosecution (p. 5 art. 74 of the Criminal Code of Ukraine) is researched. Some problems of legal regulation and application of this type of discharge are considered. The propositions on the possible ways of improvement of the effective Criminal Code of Ukraine are suggested.

Key words: discharge from punishment, criminal prosecution, limitation period.